

LUND UNIVERSITY

De förbisedda objektsaspekterna av risk

Persson, Johannes

Published in:
Osäkerhetens horisonter

2002

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Persson, J. (2002). De förbisedda objektsaspekterna av risk. I Å. Boholm, S. O. Hansson, J. Persson, & M. Peterson (Red.), *Osäkerhetens horisonter* (s. 15-28). Bokförlaget Nya Doxa.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

VERSION AV ARTIKELN "DE FÖRBISEDDE OBJEKTSASPEKTERNA AV RISK" SOM PUBLICERADES 2002 I ANTOLOGIN *OSÄKERHETENS HORIZONTER*, (RED.) BOHOLM, Å., HANSSON, S. O., PERSSON, J. OCH PETERSON, M. NORA, NYA DOXA: 15-28. VÄNLIGEN CITERA DEN PUBLICERADE VERSIONEN.

De förbisedda objektsaspekterna av risk

Johannes Persson

Vi är vana vid att en spirande vetenskap tar sin utgångspunkt i något relativt påtagligt fenomen för att sedan arbeta sig i riktning mot det mer abstrakta och generella. Bengt Hansson talar till exempel om tre faser som både natur- och kulturvetenskaper går igenom. Först fokuserar man på det vi kan observera; sedan intresserar man sig för allmänna och grundläggande principer som ligger bakom de på ytan helt olika fenomenen; och i den tredje fasen inriktar forskarna sig på att förstå de mekanismer som är verksamma i den "osynliga värld" som förutsattes i den andra fasen.

Trots att man numera allt oftare talar om riskforskning verkar riskbegreppet inte ha utvecklats på motsvarande sätt. Till att börja med finns det flera mer eller mindre olika riskbegrepp i omlopp. Om man slår på "risk" i *Nationalencyklopedin* kan man i ett par korta artiklar läsa om risk i tekniska sammanhang, risk inom nationalekonomin och risk inom bank- och kreditväsen. Det redogörs för tre liknande men ändå olika riskbegrepp. Dessutom verkar själva riskbegreppet inte vara i fokus för diskussionen. Även om teknikern strävar efter att hantera tekniska risker på bästa sätt, är han inte ute efter att

fördjupa vår förståelse av vad en teknisk risk är. Likaså framställs ekonomen som mer intresserad av olika riskbeteenden än av riskerna själva.

I likhet med Paul Slovic anser jag att en del riskforskare utgår från ett "traditionellt" riskbegrepp som modifieras för att det ska passa de specifika behoven. I *Nationalencyklopedin* finner vi detta begrepp som den allmänna betydelsen av risk:

risk, i allmän betydelse möjlighet att något oönskat ska inträffa. Det kan röra sig om individuella risker, risker för samhället av social eller ekonomisk natur eller miljörisker. (*Nationalencyklopedin*, s 574)

Om denna misstanke är riktig har man i vissa delar av riskforskningen nöjt sig med att överta ett redan etablerat begrepp. Det är förvånande av den anledningen att riskbegreppet sedan i hög grad bestämmer vilka fenomen man studerar. Det är också intressant ur det vetenskapsteoretiska perspektivet ovan. Den modell Hansson skisserar är lätt att kombinera med vetenskapliga drivkrafter som viljan att integrera och fördjupa kunskap samt att uppnå vetenskapliga mål som tankeekonomi och intellektuell tillfredsställelse (som äldre vetenskapsteoretiker ofta föreslagit). Den bild av riskforskningen som tonar fram i *Nationalencyklopedin* överensstämmer inte på något enkelt sätt med sådana drivkrafter.

Den som bara ser riskforskning som en verksamhet som ska resultera i användbara verktyg vid riskbedömning, riskhantering och i bästa fall också i kommunikationen mellan experter och allmänhet inser kanske inte allvaret i problemet. "Varför skulle någon vilja göra riskforskning till en vetenskap? Så länge man kan lösa de konkreta problem som uppkommer när vi har med risk att göra är det bra nog!" Men problematiken har direkt att göra också med förmågan att lösa de riskproblem som man är intresserad av. Antar man att det inte behövs någon teoriutveckling av betydelse förutsätter man också att alla de grundläggande begrepp som behövs redan finns formulerade. Oavsett vad riskforskarna vill att deras verksamheter ska innebära behöver de ändå se över den grundläggande begreppsapparaten.

Den som dessutom ser riskforskning som ett område som ska ge oss kunskap om och förståelse av en spännande men svårhanterlig del av vår verklighet och kanske också ge oss möjlighet att testa de mer grundläggande teorier som lämnat bidrag till riskforskningen, bör fundera över betydelsen av denna skillnad mellan grundläggande begrepp på riskområdet och inom etablerade vetenskaper.

Det allmänna riskbegreppet: Värde- och möjlighetsaspekter

En konsekvens av situationen vi nyss beskrivit är att den förståelse av risk i termer av utfall som det allmänna riskbegreppet bygger på kommit att prägla många ansatser inom riskområdet. Man har dessutom oftast behållit de två komponenter eller aspekter som den allmänna betydelsen är en funktion av. Å den ena sidan har vi konsekvensernas art och allvar, dvs värdeaspekten. Å den andra sidan har vi möjligheten att de inträffar, dvs möjlighetsaspekten. Låt oss som en illustration jämföra den allmänna betydelsen ovan med följande mer specifika betydelse:

Risk i tekniska sammanhang. I teknisk bemärkelse kan risk definieras som sannolikheten för att en specificerad omständighet (riskkälla) leder till en specificerad oönskad händelse eller effekt under en angiven tidsperiod. (Magnusson 1994)

Det tekniska riskbegreppet skiljer sig från det allmänna genom att lägga till ett särskilt sätt att bedöma möjlighetsaspekten. Teknologen graderar möjligheter genom att tolka dem som sannolikheter för mer väldefinierade händelser än vi vanligtvis räknar med. Lämnar man uppslagsverket och vänder sig mot discipliner som statistik och psykologi består begreppsförändringen sällan i att någon aspekt tillkommer det allmänna begreppet, utan snarare kan det hända att man argumenterar för att någon av de två ursprungliga aspekterna bör ges en underordnad roll. Här är ett exempel på hur resonemanget kan föras från ett psykologiskt perspektiv:

Att använda produkten av sannolikhet och konsekvens som definition av risk anser jag direkt vilseledande. Den tanken bygger på statistiska begrepp som ej är allmänt kända, och den leder ofta till riskuppfattningar, som inte stämmer väl med den risknivå som många människor upplever. (Sjöberg 1982, s 12)

Lennart Sjöbergs inlägg är en bra illustration på hur diskussionen gärna utgår från det allmänna begreppet och dess två aspekter. 1982 förkastar Sjöberg som vi ser ett begrepp där de två aspekterna multipliceras samman och väljer att karakterisera risk enbart med hjälp av möjlighets-aspekten uttryckt i termer av sannolikheter. I en senare studie från 1993 visar det sig istället att additiva modeller, där alltså de två aspekterna läggs ihop, passar bäst ihop med de data som framkommit. Denna frihet i begreppsbildning är inte speciellt omfattande. Grundstenarna finns. Exakt hur de ska sättas ihop är lämnat åt forskningen att utröna, men det är bara relationerna mellan redan erkända aspekter som man ser närmare på.

De två Aspekternas otillräcklighet

Sjöbergs forskning är betydelsefull också ur ett för framtida riskforskning mer intressant perspektiv. Vad den visar på är hur problematiskt det allmänna riskbegreppet är. Psykologernas undersökningar tyder på att begreppet inte överensstämmer med människors intuitioner om risk. Vi har just sett ett svenskt exempel på denna kritik. Inom den internationella riskforskningen visar Paul Slovic, Baruch Fischhoff och Sarah Lichtensteins välkända psykometriska resultat på samma sak. Resultaten som Slovic och hans medarbetare erhöll under 1980-talet tyder på att faktorer som har att göra med frivillighet, uppfattad kontroll, potential för katastrofala följder och kunskapsläge är viktiga för vår riskuppfattning. Det är faktorer som inte fångas av det allmänna begreppets två aspekter. Under samma period har man också riktat kritik mot det allmänna riskbegreppets motsvarighet inom beslutsteori. Isaac Levi och Peter Gärdensfors har arbetat med att utveckla modeller som tar bättre hänsyn till hur vårt beslutsfattande påverkas av hur robust vår kunskap är, och med utgångspunkt i detta arbete har Levi och Nils-Eric Sahlin argumenterat för ett alternativt

riskbegrepp: ett kunskapsriskbegrepp. Detta arbete går väl ihop med den kunskapslägesfaktor som Slovic visat på.

Man kan alltså se två olika strategier för att hantera de problem som variationer av det allmänna riskbegreppet möter. Först har vi Sjöbergs forskning som försöker finna bättre sätt att kombinera de två aspekter som identifieras i det allmänna begreppet. Låt oss kalla detta för den kombinatoriska strategin. Sedan har vi Slovic och den beslutsteoretiska traditionen som visserligen behåller det allmänna begreppets aspekter, men lägger nya aspekter till de gamla. Detta kallar vi för den kumulativa strategin. Om Slovic och beslutsteoretikerna har rätt är försök av den kombinatoriska typen otillräckliga.

Det är faktiskt svårt att förstå hur den kombinatoriska strategin kan hantera annat än enklare situationer där till exempel kunskapsläget inte skiljer sig åt mellan olika valmöjligheter. När vi deltar i spel som Black Jack, eller i roulette, och vet att croupiern inte försöker att påverka utfallet tar vi vissa risker som kan vara nog så svåra att hantera, men de har i alla fall den fördelen att vi inte behöver oroa oss för att vår kunskap om situationen är helt bristfällig. Oftast är vi dock väl medvetna om att det kan finnas betydande skillnader mellan vad vi tror och hur det är, och vår riskuppfattning ändrar sig beroende på om vi befinner oss i en situation där vi vet det mesta eller om vi måste förhålla oss inte bara till olika möjliga utfall utan också till betydande osäkerhet om våra uppskattningar är någorlunda rimliga.

I de flesta situationer där vi har med risker att göra har vi stora och allvarliga brister i några delar av vår kunskap, något som påverkar vår riskuppfattning. Såvida man inte fortlöpande anpassar kombinationen av de två aspekterna av det allmänna riskbegreppet efter dessa skillnader, är det omöjligt att se hur det skulle kunna fungera på ett tillfredsställande sätt. Detsamma gäller säkert också för flera andra aspekter, som frivillighetsfaktorn, eller graden av upplevd kontroll över ett händelseförlopp. Men att acceptera ett sådant beroende innebär att gå med på att de två traditionella aspekterna är otillräckliga, hur man än kombinerar dem. Därför är också inställningen att det inte gör så mycket att

riskforskningen inte utvecklas på djupet, att den i detta avseende inte påminner om en vetenskap, otillfredsställande.

En lämplig utgångspunkt för den fortsatta riskforskningen?

Ibland antyder de som är intresserade av att utveckla riskbegreppet att de nya aspekter av risk man undersöker är ytterligare komponenter som ska komplettera det allmänna begreppet:

[...] medan experter definierar risk på ett snävt, kvantitativt sätt, har allmänheten en vidare, kvalitativ och komplex förståelse, där faktorer som rör osäkerhet, fruktan, potential för katastrofala följder och kontrollerbarhet på ett legitimt sätt inkorporeras i risk-nyttofunktionen (Slovic 1994, s 77, *min övers*)

Det riskbegrepp som Slovic vid det här tillfället verkar vara intresserad av är vidare och inkorporerar nya element. Citatet ger uttryck för en kumulativ syn. I ett annat exempel ligger betoningen istället på att man undersöker något annat än de utfall som det allmänna begreppet kretsar kring:

[...] det är *utfallsrisk*er som har studerats i litteraturen och [...] med riskteori har man menat teorier om utfallsrisk. Det finns dock en helt annan typ av risker, sällan diskuterade men lika problematiska och svåra att hantera: risken att inte veta eller att inte veta tillräckligt. Att grunda ett beslut, på hög eller låg nivå, på knapphändig eller felaktig information leder oundvikligen till onödigt risktagande —till ett kunskapsrisktagande. (Sahlin och Persson 1994, 37–38, *min övers*)

Kunskapsriskbegreppet som man argumenterar för i citatet är trots allt inte avsett att ersätta det traditionella riskbegreppet. Snarare bygger det på det senare genom att intressera sig för hur möjlighets- och konsekvensaspekten ska representeras i situationer där kunskapsläget är bristfälligt. Begreppsutvecklingen tycks också här vara av en i grunden kumulativ art.

Den kumulativa synen inbjuder emellertid till ett urvalsförfarande. I en del risksituationer seglar vissa aspekter upp som speciellt betydelsefulla, i andra situationer är helt andra aspekter avgörande. Aspekterna avspeglar skillnader mellan de handlingsalternativ som man jämför i den aktuella situationen.

Diskussionen och opinionsbildningen kring riskerna med genetiskt modifierade organismer förs till exempel ofta i termer av det kända och det okända, dvs kunskapsaspekten betonas där. Äldre, beprövade sätt att förädla djur och växter jämförs med de nya möjligheter som gentekniken erbjuder. Motståndarna betonar skillnaderna medan standardargumenten från förespråkarnas sida har att göra med likheterna. I andra situationer kommer frivilligheten och den uppfattade kontrollen upp. Tidigare var det inte ovanligt att man jämförde riskerna kring ett visst fenomen, till exempel kärnkraft, med riskerna man utsatte sig för när man körde bil eller motorcykel, eller kanske när man cyklade i trafiken. På så sätt trodde man sig kunna relatera risker till varandra på ett pedagogiskt sätt. Att åka motorcykel en timme är lika riskabelt som att vara 75 år i en timme; att bosätta sig nära ett kärnkraftverk innebär samma riskökning som att köra sin bil en mil längre per år, osv. Sådana ansträngningar misslyckades ofta, antagligen för att experter och allmänhet tänkte på olika sätt kring riskfrågor.

Steget från en kumulativ till en mer dynamisk syn på riskbegreppet är inte långt. Flera forskare som tidigare verkade ge uttryck för en kumulativ syn uttrycker nu en syn på risker som en mängd olika men besläktade fenomen:

Kontentan av detta är att precis som det inte finns någon allmängiltig uppsättning regler för olika spel, finns det inte heller någon uppsättning egenskaper som beskriver alla risker. Karakteriseringen beror tvunget på det riskspel man spelar. (Slovic 1997, s 67, *min övers*)

Det finns dock negativa konsekvenser av denna omsvängning. Från att ha intagit en attityd där integrering och gemensam teoriutveckling var av betydelse, tycks nu ingenting längre hindra att man skulle behöva konstruera en riskteori för varje nytt område man blir intresserad av. I förlängningen omöjliggör det antagligen betydande framsteg på riskområdet.

Grundproblemet är att medan vissa aspekter, som till exempel kunskapsaspekten, på ett påtagligt sätt hör samman med det allmänna riskbegrepp man utgår från, är andra aspekter inte lika enkla att hantera.

Kunskapsaspekten handlar om våra grunder för att bedöma möjlighets- och värdeaspekten på ett visst sätt. Hur frivillighet och uppfattad kontroll kommer in i bilden är oklarare. Det är möjligt att man med det allmänna riskbegreppet som bas kan etablera sådana mer tydliga relationer, men det kan inte uteslutas att de två allmänna aspekterna begränsar utvecklingsmöjligheterna. Den relativisering av riskbegreppet som Slovic ger uttryck för blir då förr eller senare oundviklig.

Av den anledningen vill jag nu återvända till vår vardagliga förståelse av risker. Där återfinns nämligen en aspekt som är tydligt förenad med det allmänna riskbegreppet, men som ändå sällan diskuterats (kanske för att den aspekten ansetts överflödigt).

Objektsaspekten

Vad tänker man på när man tänker på en risk? Vi tänker på ozonhålet, på att nattetid och utan sällskap gå genom stan, på hur IT-aktierna stiger eller faller på börsen, på vad vi äter i allmänhet och kanske på gentekniken i synnerhet. Listan kan göras lång och innefatta många olika slags fenomen. Det intressanta med de nämnda exemplen är att riskerna de anger är påtagliga och konkreta. Listan är också en uppräkningslista av saker som inträffar i vår vardag och som vi inte alltid sätter i förbindelse med risker. Östersjölox har till exempel en mängd egenskaper. Fiskarna är fjälliga, en del av dem är mycket stora och deras kött har en hög fetthalt. De utgör också risker för vår hälsa. Fet fisk innehåller ofta det farliga giftet TCDD. *Östersjölox* och *att äta östersjölox* är båda möjliga exempel på objektspekter av risker. Det finns antagligen inga objekt som inte kan betecknas på något annat sätt än just som risker. Det som den ene uppfattar som en risk uppfattar kanske den andre som en möjlighet eller bara som en teknik under utveckling, som en framtida arbetsplats eller ett intrång. Om risker bara var risker skulle det inte gå så lätt att anlägga olika perspektiv på dem, men det är något som vi gör hela tiden. Domedagen är inte bara en risk, den är också vacker eller ful, skrånig eller tyst, blodig eller okroppslig.

Exemplen på riskers objektspekter har så här långt varit stabila eller

regelbundna fenomen—saker som funnits på samma plats under lång tid eller händelser som upprepas flera gånger. Inte sällan är de så långlivade att de fått speciella namn eller åtminstone speciella beskrivningar knutna till sig. Tänk bara på giftlagren i Teckomatorp, Polenkabeln, akrylamiden i Hallandsåsen eller Paper pot-planteringarna av Contortatall. Det är ofta sådana riskobjekt vi refererar till som riskkällor. Vid sidan av att vara risker är de också ting som vi under lång tid kan kartlägga, lära oss att undvika och kanske påverka. Men som vi har sett är inte alla objektsaspekter ting och inte heller är de alla riskkällor. Tekniskt sett är en allvarlig kärnkraftsolycka en olycka som orsakar oacceptabelt höga utsläpp av radioaktivitet. Olyckan i Tjernobyl är åtminstone i Sverige den mest kända kärnkraftsolyckan. Den är inget ting och inte stabil, utan en enstaka och dramatisk händelse. Den är ett tydligt exempel på en objektsaspekt, men vi reserverar hellre termen riskkälla för själva kärnkraftverket eller reaktor-typen. En riskkälla är riskabel vid flera tillfällen, men det är ingenting som nödvändigtvis gäller för en risks objektsaspekt.

Att bara se till objektsaspekten, vare sig denna är stabil eller hastigt övergående, ger oss emellertid en otillräcklig förståelse av vad risker är. Trots att den helt klart kan innebära en fara för oss, utgör krokodilen till exempel inte alltid en risk. Ibland ligger den mätt och slö på stranden men behåller ändå sin status som riskkälla och antagligen som objektsaspekt. Till och med IT-aktierna är som risker betraktat inaktiva när börsen är stängd.

Det är inte heller bara det som krokodilen gör som skiljer mellan de gånger när den är en risk att räkna med och de gånger den inte är det. Det är i lika hög grad omständigheterna under vilka händelserna äger rum. Detsamma gäller för olyckan i Tjernobyl. För att bara ta ett exempel: Tänk på en gammal kvinna som bor utanför den zon där det radioaktiva nedfallet ger upphov till akuta besvär, men innanför den zon där frekvensen av cancerfall kommer att bli högre än tidigare. Kvinnan ser inte olyckan som en risk eftersom hon räknar med att dö av naturliga orsaker långt innan cancer eventuellt utvecklats men betraktar ändå olycksplatsen som en riskkälla eftersom hon inte längre skulle bege sig närmare

Tjernobyli. Gustaf Östberg har berättat för mig om en ännu mer slående iakttagelse han gjort på detta tema: Mot bakgrunden av att Ryssland är ett land som under de senaste hundra åren haft mer än 140 miljoner som lidit en ond bråd död, tycker man inte att olyckan i Tjernobyli är så betydelsefull som vi i Sverige gör.

Om vi försöker att konstruera en riskkarta över en situation duger det inte att bara rita in ett objekt på kartan. Vi måste också rita in något till vilket detta objekt står i en speciell relation. I många fall är detta “något” just den individ som i första läget klassificerade objektet som en risk, men ibland bedömer vi risker för andra än oss själva. I båda fallen gäller att inget kan vara en risk för någon utan att vara det på ett speciellt sätt. Våra olika riskobjekt är inte bara olika på det sättet att de har olika egenskaper som inte har med riskklassifikationen att göra, de har dessutom ofta olika riskegenskaper. Både olyckan, krokodilen och IT-aktierna är bra exempel på några objektsaspekter hos risker, men de är helt olika också som risker betraktade.

Ur detta perspektiv är det därför naturligt att ta ett steg vidare, och identifiera ytterligare aspekter av riskbegreppet. Relationerna mellan de ovan nämnda objekten och de personer som utsätts för dem blir viktiga. Vi ser därför också till de konsekvenser som kan uppträda när någon “exponeras för risken”. Detta är riskers *dispositionsaspekt*. Ett första steg mot att identifiera dispositionsaspekterna är att se mer till vad som händer i slutet av en process, relationens effekter, än vad som händer i början av processen, relationens orsaker. Det är risken att drabbas av cancer efter långvarig exponering för låga doser av dioxin som förekommer i fet fisk, snarare än fisken själv, som enligt detta synsätt är mest relevant. På samma sätt är det ofta konsekvenserna för vår hälsa och miljö snarare än själva utsläppet av radioaktivitet i vår omgivning som vi fokuserar på i kärnkraftsdebatten. Gränsdragningen mellan orsaks- och verkansdimensionen av ett förlopp fordrar dock också ett bestämt perspektiv. För att vi ska ringa in dispositionsaspekten räcker det inte att dra gränsen vid punkten där människor eller deras egendom påverkas av objektsaspekten—det

återstår fortfarande att knyta en sådan exponering till en effekt som personen ifråga uppfattar som en risk, och alla uppfattar inte ens dessa effekter lika. Vi har redan nämnt att andra förlopp kan påverka risker, och anspråksnivåer är en annan faktor av betydelse. Att spela på V75 för en 50-lapp i veckan innebär till exempel inte någon risk för mig eftersom förlusten av pengarna inte för med sig att jag förhindras att göra några av de andra saker som jag fäster värde vid, men hade jag haft andra anspråk (eller ekonomiska förutsättningar) är det möjligt att jag i och med förlusten hade hamnat under min anspråksnivå, och det hade då varit betydligt troligare att jag också betraktat spelandet som en riskfylld aktivitet.

Dispositionsaspekten fungerar alltså som en länk mellan riskers objektsaspekt och deras värdeaspekt. Dispositionsaspekten har två dimensioner: *orsaken* som utgör våra olika objektsaspekter och *verkan* som överensstämmer med den mer traditionella värdeaspekten.

Kopplingen mellan objekts- och möjlighetsaspekten då? Risker sedda som relationer mellan riskkällan och den som utsätts för risken behöver naturligtvis inte alltid förverkligas. Att gå förbi en krokodil kan innebära en risk även om ingenting händer. Däremot kan det knappast innebära en risk om sannolikheten att det ska inträffa något negativt är obefintlig. Likaså är risken att gå förbi krokodilen större om sannolikheten för att något negativt händer oss är hög än om denna sannolikhet är låg, och tvärtom. Man får inte blanda samman argumentet för att vi, förutom objektsaspekten, också ska erkänna riskers dispositionsaspekt, med denna anledning till varför vi ska uppmärksamma riskers möjlighetsaspekt. Det viktiga med dispositionsaspekten är att den förser oss med ett samband mellan objektet och den som utsätts för risken. Det centrala med möjlighetsaspekten är att den uttrycker hur starkt detta samband är. I vårt vardagsspråk är kopplingen mellan risker och möjlighetsaspekten påtaglig. Den enda skillnaden i vårt sätt att använda orden "chans" och "risk" består ofta i att chans är något positivt medan risk används om det vi tycker är negativt. Möjlighetsaspekten följer alltså naturligt ur utvecklingen från objekts- till dispositionsaspekt, och den överensstämmer väl med vad vi återfinner i det

allmänna riskbegreppet. Det finns alltså en tydlig koppling också mellan objekts- och möjlighetsaspekten.

Affekt-heuristik och objektsaspektens betydelse

En av de stora poängerna med att uppmärksamma objektsaspekten ligger just i att de flesta ting eller händelser har en mängd andra relationer till oss än den som det allmänna riskbegreppet genom dispositions- och möjlighetsaspekten fokuserar på. Vissa av dessa relationer kan ha stor betydelse för oss och påverka oss på ett effektivt och kanske mer omedelbart sätt än de två traditionella riskaspekterna. Det är sannolikt att vissa av dessa ”andra” relationer då i sin tur kan ha en inverkan på vår uppfattning av till exempel dispositionsaspekten hos risker. Resultaten av vad som ibland kallas affekt-heuristiska studier kan tolkas på detta sätt. Vad man studerar där är hur olika känslouttryck används i beslutsprocesser och forskningen kring dessa tycks visa hur viktigt det är att ett objekt ger upphov till en tydlig bra/dålig respons för att det ska påverka vårt beslutsfattande. I ett experiment bad man försökspersonerna att anta att de var musikstudierande och intresserade av att köpa ett begagnat musiklexikon. De fick se två lexikon, A och B, med samma tryckår, och tillfrågades sedan om hur mycket de var beredda att ge för boken ifråga. Lexikon B var slitet men hade 20 000 uppslagsord medan A var som nytt men hade endast 10 000 uppslagsord. De försökspersoner som fick se båda böckerna var beredda att betala mer för B än A, men i de grupper där försökspersoner fick se bara A eller bara B, hamnade priset betydligt högre för A än B. Hsee (1998) förklarar resultatet med att vår bedömning av slitenheten—B:s sönderrivna pärm, A:s närmast ocirkulerade yttre—ger upphov till en respons som vi lätt kan tolka i termer av bra och dåligt, men att de flesta av oss inte reagerar på detta sätt på antalet uppslagsord i ett musiklexikon.

Det är intressant att studera hur viktig objektsaspekten tycks vara för vad som händer i experimentet ovan. Det är olika egenskaper hos lexikonet (slitenhet, innehållsrikhet) som ger upphov till affekten. Båda tycks gå att föra över till en

tredje egenskap (prisvärdhet eller värde i mer abstrakt betydelse). Överföringen är svår att förstå med mindre än att representationen av själva objektet, dvs lexikonet, har en överförande roll. Känslan kanske orsakas av att lexikonet är slitet men förknippas snarare med lexikonet självt och har därför en roll att spela när beslutsprocessen kring det eventuella ägandet sätter igång.

Exempel på affekt-heuristiker finns också inom riskområdet. De psykometriska resultat vi diskuterat tidigare och som visar att saker vi fruktar också uppfattas som risker är ett bra exempel. Det finns dock resultat som ännu tydligare visar på objektspektens betydelse. Tidigt fick man nämligen data inom riskperceptionsforskningen som visade att bedömningar av risk och nytta ofta är negativt korrelerade. Ju större vi uppfattar att nyttan är, desto mindre uppfattar vi ofta att risken är—och tvärtom. Slovic betonar att detta negativa samband är speciellt anmärkningsvärt därför att det råder också då nyttan med en aktivitet, eller vinstens natur, är skild från och kvalitativt annorlunda än riskens natur. I botten ligger troligtvis en affekt, menar Slovic. Om man tycker om en aktivitet tenderar man att bedöma riskerna man förknippar med aktiviteten som låga och nyttan som stor. Här blir det extra tydligt att det är fråga om flera oberoende relationer mellan objekt och den som berörs av risken. Återigen blir det svårt att förstå hur dessa relationer samspelar med mindre än att objektsaspekten ges en framträdande roll.

Forskningen kring affekt-heuristiker kan säkert bidra till att klargöra sambanden mellan flera av de annars ganska disparata aspekter av risk som vi nämnt i den här uppsatsen. Objektsaspekten i sin tur är troligen viktig för de mekanismer som forskningen kring affekt-heuristiker studerar. Det talar för att objektsaspekten skulle kunna få en integrerande roll i riskforskningen.

Objektsaspekten och riskforskningen

Objektsaspekten är orättvist förbisedd inom riskforskningen. Men att dra slutsatsen att objektsaspekten har en betydelsefull roll att spela i vårt teoretiserande kring risker är en sak, att bestämma sig för hur denna roll bäst

spelas är en annan. Diskussionen ovan har förts i termer av att det är själva riskbegreppet som bör modifieras, men det har främst varit för att resonemangen inte ska förgrenas i onödan. Man kan göra modifieringar både i en teoris befintliga begreppsapparat och i antagandena om olika samband mellan de kategorier som begreppen identifierar; och man kan uppnå liknande resultat med båda strategierna. Vad man i det här fallet bör besluta sig för vill jag lämna öppet. Båda förändringarna skulle vara bra exempel på den teoriutveckling som hela riskområdet såvitt jag kan bedöma är i behov av.

Litteratur

- Brehmer, Berndt (1994), "Some notes on psychological research related to risk", i B. Brehmer och N.-E. Sahlin (red.), *Future risks and risk management*. Dordrecht: Kluwer: 79–91.
- Campbell, Norman Robert (1957), *Foundations of science (Physics: The elements)*. New York: Dover Publications.
- Duhem, Pierre (1906/1954), *The aim and structure of physical theory (La theorie physique: son objet, sa structure)*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Fischhoff, Baruch (1995), "Risk perception and communication unplugged: twenty years of process", *Risk analysis* **15**(2): 137–145.
- Fischhoff, Baruch, Paul Slovic och Sarah Lichtenstein (1979), "Which risks are acceptable?", *Environment* **21**(4): 17–38.
- Gärdenfors, Peter (1988), *Knowledge in flux*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Gärdenfors, Peter och Nils-Eric Sahlin (1982), "Unreliable probabilities, risk taking, and decision making", *Synthese* **53**: 361–386.
- Hansson, Bengt (1997), "Vetenskap och samhälle: om den nyttiga grundforskningen", *Tvärsnitt* **19**(2): 2–11.
- Hansson, Bengt (1999), "Interdisciplinarity: For what purpose?", *Policy Science* **32**(4): 339–343.
- Hsee, C. K. (1998), "Less is better; when low-value options are valued more highly than high-value options", *Journal of behavioural decision making* **11**: 117–121.
- Levi, Isaac (1980), *The enterprise of knowledge*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Magnusson, Sven Erik (1994), "Risk i tekniska sammanhang", i P. A. Sjögren (red.), *Nationalencyklopedin*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker, **15**: 574–575.
- Sahlin, Nils-Eric och Peter Gärdenfors (1993), "Varför ska vi minnas våra beslut?", i Å. E. Andersson och N.-E. Sahlin (ed.), *Huvudinnehåll*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Sahlin, Nils-Eric och Johannes Persson (1994), "Epistemic risk: The significance of knowing what one does not know", i B. Brehmer och N.-E. Sahlin (ed.), *Future risks and risk management*. Dordrecht: Kluwer, **9**: 37–62.
- Sjöberg, Lennart (1982), "Riskanalys", i L. Sjöberg (ed.), *Risk och beslut*. Stockholm: Liber: kap 6.
- Sjöberg, Lennart (1993), *Perceived risk vs. demand for risk reduction*. Artikel presenterad vid en konferens om konsekvenserna med riskperception,

Stockholm.

- Slovic, Paul (1994), "Perception of risk: paradox and challenge", i B. Brehmer och N.-E. Sahlin (red.), *Future risks and risk management*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Slovic, Paul (1997), "Trust, emotion, sex, politics, and science: Surveying the risk assessment battlefield", *The University of Chicago Legal Forum* **1997**(59): 59–99.
- Slovic, Paul, Melissa Finucane, Ellen Peters och Donald G MacGregor (forthcoming), "The affect heuristic", i T. Gilovich, D. Griffin och D. Kahneman (red.), *Intuitive judgment: Heuristics and biases*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slovic, Paul, Baruch Fischhoff och Sarah Lichtenstein (1981), "Perceived risk: psychological factors and social implications", *Proc. R. Soc. Lond. A* **376**: 17–34.
- Östberg, Gustaf (1999), "Is the concept of a 'mad cow syndrome' relevant for nuclear power?", *Interdisciplinary science reviews* **24**(3): 202–210.

Notförteckning